

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертационен труд, разработен от
Илко Винчев Димитров
на тема **ГАВРИИЛ КРЪСТЕВИЧ –**
ВЪЗГЛЕДИ И ЦЪРКОВНО-ОБЩЕСТВЕНА ДЕЙНОСТ,
научен ръководител доц. д-р Павел Павлов

Илко Винчев Димитров е зачислен за редовен докторант към Катедра "Историческо и систематическо богословие", Богословски факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“ на 1 юли 2017 г. Отчислен е с право на защита, поради изпълнение на учебния план и изтичане на предвидения по закон срок, на 1 юли 2020 г. Дисертационният труд е завършен и представен за обсъждане в Катедрата в рамките на допустимия едногодишен срок след отчисляването. На основа на текста и на представените допълнителни материали дисертацията е насочена за защита към научно жури. В качеството си на член на Научното жури, декларирам, че съм се запознала подробно с научния труд, публикациите и другите материали по процедурата и че *не съм констатирала нарушение на действащата правна рамка*. В дисертацията няма елементи на плагиатство. Не съм забелязала некоректни цитирания. Представените обстоятелства ми дават основание да приема, че *дисертацията "Гаврил Кръстевич – възгледи и обществена дейност"* може да бъде защитена пред назначеното от Ректора на Софийския университет "Св. Климент Охридски" Научно жури.

Дисертационният труд е разработен интелигентно и систематично. По своите формални белези той *отговаря на основните стандарти за дисертация в областта на хуманитарните науки*. Разположен е върху 181 страници и е структуриран по класически за жанра маниер – увод, четири глави, заключение, списък на използваните източници. В логиката на поясното представяне на фактите и съжденията докторантът е обособил общо 38 параграфа в основното изложение. Всеки от тях е озаглавен коректно и краткословно, с което трудът придобива допълнителна яснота, четивност и мотивираност. Цитиранията са организирани по

утвърдения в българската хуманитаристика модел – под линия, при съчетаване на допълнителен авторски коментар (в някои от случаите) с позоваване на един или няколко източника. Обобщеният списък на използваните първични и вторични източници, представен в края на дисертацията, включва всички основни извори от епохата и интерпретативни текстове по темата. Препоръчително е вестниците и списанията от XIX век да се представят само със заглавие, местоиздаване и период на издаване, а не и с отделни броеве. При цитиране на архивни източници би трябвало да се посочи и титулярът на съответния архивен фонд. Като цяло обаче, дисертацията оставя впечатление за добре организиран, грамотно написан и убедително разработен научен труд.

Ранната биография на Гавриил Кръстевич е представена на основата на необемните, но надеждни извори от епохата – основно писма от котленеца до неговия учител Райно Попович и до някои други близки роднини и приятели. Разгърнат в естествената хронология на събитията от втората четвърт на XIX век, разказът за учението на амбициозния младеж в Котел, Цариград и Париж представя не само умственото и нравствено израстване на бъдещия юрист и държавник, но и основните фактори, които са оказали решително влияние за формирането му като обществено ангажирана личност – семейството на княз Стефан Богориди, учителите, контактите в имперската столица с представители на тогавашния ни елит. И разбира се, световната столица на изкуството, либерализма и просвещението – Париж. Без за навлиза в излишни подробности, авторът убедително показва как за две десетилетия, благодарение на упорство, интелигентност и желание за развитие, едно момче от малко планинско градче, разположено в полите на Балкана, израства до образован млад мъж, способен да се ангажира с високи професионални позиции и с отговорни политически каузи.

Публицистът Гавриил Кръстевич е осмислен преди всичко върху данни от редакторската му работа в списание "Български книжици" през 1859 г. Структурата и съдържанието на списанието за въпросната година, а и в цялост, са очертани информативно и коректно. Показани са основните рубрики. Споменати са водещите сътрудници и теми. От приведените цитати личи и позицията на редактора по въпросите от национално значение, които са предмет на отразяване в престижното

цариградско списание. По отношение на тази част на работата, препоръчвам при евентуална доработка за публикуване, да бъде взета предвид и монографията на проф. Таня Тодорова "Списание "Български книжици" (1858-1862) на прага на Новото време" (2010), отпечатана в издателство "За буквите - О писменехъ". Приемам като достатъчно убедителен и коректен и очеркът на докторанта за историописните трудове на Гавриил Кръстевич, който се докосва до всички основни постижения на книжовната работа на дееца върху теми от българското развитие през Средновековието и Възраждането. Тезата, че като историограф възрожденецът е част от направлението на *националния романтизъм* е обоснована с достатъчно аргументи.

Основната глава на работата, посветена на участието на Гавриил Кръстевич в *църковнонационалното движение на българите през XIX век*, е развита в контекста на Източния въпрос и на статута на православните християни в Османската империя. Като богослов, Илко Димитров показва точно ролята на Вселенската патриаршия за опазване на традиционната ни религия през вековете на чуждото владичество, но успоредно с това убедително извежда предпоставките за разгърналото се през третата четвърт на XIX век масово национално движение за църковен суверенитет на българите. С основание е отделено специално място на събора на Вселенската патриаршия от 1858-1860 г., на който разделението между българите и Вселенската патриаршия става не само видимо, но и необратимо. Като посочва ролята на Гавриил Кръстевич за отстояване на българската кауза по църковната борба, авторът набляга на теоретичните му приноси и на фундаменталните му текстове по спора с Вселенския престол, превърнали се в класика не само на българската православна мисъл през Възраждането, но и в модел за канонична интерпретация на ключови богословски теми от следващото поколение богослови. Съпричастието на Гавриил Кръстевич към Великденската акция от 3 април 1860 г. и ангажиментите му с формулирането и отстояването на популярната програма "Осемте точки" (1861 г.) е показано по адекватен на реалността начин. Подобна е и оценката ми за параграфа, посветен на участието на дееца в църковния събор от 1864 г., на който той е водеща фигура сред светските дейци, доказал с блестящата си реч в края на форума правото на българите за йерархическа

самостоятелност в рамките на Източното православие. Макар и в по-необеман порядък, дисертантът показва мястото на Гавриил Кръстевич в преговорите по църковния въпрос от 1864 до 1867 г., като прави задълбочен анализ на основополагащия му труд "Исторически изследвания за Охридската и Ипекската архиепископии" (1869 г.). Важните изводи в края на анализа се отнасят не само до дълбочината, в която теоретикът на спора на българите с Вселенския престол прониква в сложната канонична и публично правна материя, но и до общественото-историческия аспект на българската позиция по църковния спор с Константинополската патриаршия. Аспект, прикрепен към обективното обстоятелство на обособяване на свързани с младите балкански нации православни църкви, видим не само в развитието на българския и гръцкия народи, но и в историческата съдба на сърби и румънци.

Участието на Гавриил Кръстевич в изработването и популяризирането сред българите на двата правителствени проекта за решаването на църковния въпрос от 1868 г. е проследено подробно, като са показани конкретните приноси на дееца за отстояването на националния интерес. Авторът е мотивирал съгласуваността на проектите с каноническото право, с османската административна практика и с традициите на православието. Отделно е разгледана брошурата "Опровержение на възражението на Великата църква против правителствените проекти за решението на българския въпрос", публикувана през 1869 г., съдържаща допълнителни мотиви, обосноваващи управленската логика и правовата основа на правителствените предложения за решаване на десетилетната църковна разпра.

Както е известно, Гавриил Кръстевич е сред българските общественици с най-голям личен принос за подготовката и лансирането на *Фермана за учредяването на Българската екзархия от 27 февруари 1870 г.* В дисертацията са показани конкретните стъпки по подготовката на значимия държавен акт. Мотивирани са публичноправните му основания от гледна точка на църковния канон. Подробното описание на начина, по който е създаден и представен в обществото Фермана е принос на дисертацията, открояващ несъмнената роля на Кръстевич във визираните процеси. Приемайки тезата на проф. Николай Генчев, че

Ферманът за учредяване на Българската екзархия е "единственият акт в българската история, който изцяло е дело на българския народ", Илко Димитров посочва конкретното съпричастие на видния котленец към църковно-народното ни обособяване през 1870-1871 г. В параграфите, посветени на тези важни въпроси се забелязва известно negliжиране на другите църковни лидери на българите от този период, сред които непременно трябва да се открие и ролята на първите екзархийски архиереи. В недостатъчна степен са показани и вътрешните спорове в българското общество относно състоянието и перспективите на йерархическата самостоятелност. Разбира се, анализът на противостоянието Кръстевич – Чомаков, особено след 1870 г., е интересен елемент от дисертационният наратив, но той не изчерпва цялата вътрешна динамика на разноречие по въпросите за бъдещите пътища, по които трябва да поеме Българската екзархия.

Ключовата роля на Гавриил Кръстевич в хода на *Църковно-народния събор от 1871 г.* е разкрита на основа на протоколите от форума и на мемоарни свидетелства. Като автор на проекта на Устава за управление на Българската екзархия общественикът е естествен център на дебатите по всички основни въпроси. Както и в други ситуации, той отстоява умерените си възгледи за църковния ни суверенитет, който трябва да осигури независимост на Екзархията, но и каноничност на всички принципи и действия. В логиката на споменатия възглед е интерпретиран и "класическият" труд на юриста "Възражение на патриаршеския епистоларен мемоар или оправдание на българите пред едновременните тям християни" (1871 г.). В него са оборени основните тези на патриарх Григорий VI по спора на Вселенския престол с българите и са очертани важни "гранични" линии между двете позиции. Доказана е правната и църковно-устройствената състоятелност на българската позиция и е препоръчано "двете спорещи страни, да оставят занапред всяка антипатия и всяка препирня". За съжаление, препоръката на Гавриил Кръстевич не е послушана. Изострянето на спора след провъзгласяването на схизмата (септември 1872 г.) обективно довежда да оттегляне на умерения деец от ръководни позиции в Екзархията. Визираният процес е разкрит от автора по адекватен на историческите обстоятелства начин, като са приведени факти за отзвука на събитието в

столицата и в епархиите. В края на трета глава дисертантът представя обобщението за ролята на Гавриил Кръстевич в устрояването на Екзархията с цитат от научен труд на патриарх Кирил Български. Поставяйки акцент върху навлизането на църковния въпрос в ново русло след прокламирането на схизмата, авторът с основание обобщава, че верният на умерения си обществен светоглед юрист не намира мотиви да продължи да работи за Екзархията във време, в което институцията е доминирана по-скоро от национално-политически приоритети, отколкото от църковни и канонични тенденции.

Следосвобожденската дейност на Гавриил Кръстевич е представена във връзка с институционалното развитие на Източна Румелия (1879-1885), в чието управление опитният юрист се включва по настояване на първия главен управител на областта Александър Богориди. Обективно са разкрити основните дейности на Кръстевич като директор на дирекцията по вътрешните дела и като главен управител. Фактите около поведението му в хода на Съединението от септември 1885 г. са представени балансирано и точно. С основание е направен акцент върху външнополитическите аспекти на сложната събитийност от есента на 1885 г., в рамките на която българите реализират първата стъпка на своето национално обединение. При създаването на четвъртата глава са използвани както архивни източници, така и основополагащи трудове по темата, създадени от Михаил Маджаров, проф. Елена Стателова, проф. Жоржета Назърска. Препоръката ми е, ако текстът се доработва като монография, да се въведат повече материали от източнорумелийската преса, както и още документални текстове от румелийския архив, съхранен в Пловдивската народна библиотека "Иван Вазов".

Заключението на дисертацията представлява по-скоро кратко резюме на научния труд с добавени изводи по основните етапи от дейността на Гавриил Кръстевич. То синтезира основните тези на работата, като за основното обобщение е изведено чрез цитат от проф. Тончо Жечев, настояващ, че "достатъчно основание, за да увековечи името на този политически мъж в нашата народна история". Като се присъединявам към цитираните думи, приемам, че основните приноси на настоящата дисертация са центрирани именно върху анализа на каноничните и публичноправните аспекти в работата на Гавриил

Кръстевич като "адвокат" на националната ни кауза пред Вселенската църква и пред Високата порта.

Текстът е написан кохерентно, балансирано и грамотно. Цитатите от извори и научни съчинения са мотивирано свързани с основното изложение. Авторът е отчел приносите на повечето предходни автори, работили по темата, като е изградил тезите си на основа на самостоятелна реконструкция на събитията, свързана с ясно дефинирана представа за мястото и ролята Гавриил Кръстевич в българското и общобалканското църковноисторическо и обществено-политическо развитие през втората половина на XIX век.

Представените съждения ми дават основание да приема, че Илко Димитров е депозирал пред Катедрата и пред Научното жури един *завършен дисертационен труд*, покриващ основните стандарти за придобиване на образователната и научна степен "доктор". Кандидатът за докторска степен е представил и четири публикации (три от които отпечатани) в академични издания, с което изпълнява и изискването за частично публикуване на научните изводи от изследването. Налични са и посочените в хода на настоящата рецензия приноси в научното направление *2.4. Религия и теология*. Авторефератът е съставен според изискванията и представя труда в необходимата пълнота.

Преценката ми за настоящия дисертационен труд и за цялостните резултати от обучението на Илко Димитров в докторската програма е **ПОЛОЖИТЕЛНА**, което ми дава основание да гласувам с **ДА** по настоящата процедура, като предлагам Научното жури **да присъди на Илко Винчев Димитров образователната и научна степен доктор по 2.4. Религия и теология**, докторска програма "Теология – История на Българската православна църква".

София,
30 май 2021

проф. дин Вера Бонева, днк